

СЛОВ'ЯНСЬКІ ЛІТЕРАТУРИ У СВІТОВОМУ
КУЛЬТУРНОМУ КОНТЕКСТІ. ІСТОРІЯ
СЛОВ'ЯНСЬКИХ НАРОДІВ

СЛАВЯНСКИТЕ ЛІТЕРАТУРИ В СВЕТОВНИЯ КУЛТУРЕН
КОНТЕКСТ. ІСТОРІЯ НА СЛАВЯНСКИТЕ НАРОДИ

ЛИТЕРАТУРНА ІСТОРІЯ И ЛИТЕРАТУРНО ІСТОРИЗИРАНЕ
(ВАСИЛ ПУНДЕВ И БОЯН ПЕНЕВ)

Антонова Александра

доктор, доцент в Институт за литература

при Българска академия на науките

alantonova@ilit.bas.bg

Настоящото изследване се спира върху обемната студия на Васил Пундев — «**Нашата художествена литература**» (сп. «Съвременник», 1922, год I, кн. 7 – 8), написана в отговор на също така обемната (и фундаментална) студия на Боян Пенев «**Основни черти на днешната ни литература**» (Златорог, год. II, 1921, кн. 4–5). Пундев извежда основни подходи в историзирането на една национална литература, очертавайки историзирането на литературата като теоретичен проблем, разширява понятието за литературна история, определяйки го чрез социалната, политическата, културната история на етноса в опит да установи мисленето за историята като мислене през етнопсихологията и оттук всъщност да дефинира взаимно понятията за история и етнопсихология, поставяйки фундаменталния въпрос за идентичността — в смисъла на специфика, на различност — на нация.

В студията си Васил Пундев очертава процеса на историзиране чрез поредица от подходи, осмисляйки го като теоретичен (философски) проблем. Критикът определя техниката на историзиране като прокарване на национални връзки между творците на една литература, с което обосновава необходимостта от историзиране като необходимост от структуриране и защитаване

на литературата в нейното критическо (само)определяне. Историзирането на една литература я укрепва, фундайки националната ѝ идентичност чрез националния вкус към художественото, укрепва критическата мисъл¹. Когато говори за история, Пундев говори за характеристика (на литературата).

Мислите си за процеса на историзиране на една национална литература Пундев развива в диалог със студията на своя учител Боян Пенев «Основни черти на днешната ни литература» (1921). Този текст е основата, от която Пундев се оттласва и отричайки редица нейни постановки, изгражда и аргументира свое виждане. Вярата в качествата на националната литература е вяра в самата нация и оттук първият недостатък, който ученикът отбелязва в студията на своя ментор, е нейният отрицаващ тон, подложил на изпитание вярата ни в националната ни художествена литература.

Пундев превръща историзирането на литературата във философско-теоретичен проблем, като го обособява в два възможни подхода — историзиращ и типизиращ. Първият търси основните черти на литературата (ни) в процеса на развитието (и), което впрочем превръща и времето в типизиращ фактор, а вторият полага неисторично литературните творби на фона цялостния литературен процес. Първият, историчният, води към философия на дадена литературна история (и в някакъв смисъл превръща времето във фактор на художественото явление), вторият е естетически, не отчита и не интерпретира, не взема под внимание историческите фактори (и етапи, както пише Пундев). Вторият подход е Боян-Пеневият, който не взема под внимание историята на литературата като нейна философия и в някакъв смисъл подменя историята с тенденциозна селекция на естетически принцип — този подход Пундев нарича «догматичен» и избира

¹ Създаването на литературна история „е ценна заслуга за избистрянето на художествения вкус и разбиране у нашия четец, включително поета“, пише Пундев. Вж. Пундев, В. Нашата художествена литература. // Съвременник, год. I, 1922, с. 433. Впрочем към момента на написването на студията Пундев посочва само два опита за обзорна характеристика на поезията ни – статията на Пенчо Славейков „Българската поезия преди и сега“ в сп. „Мисъл“, год. XVI, и на самия д-р Кръстев в книгата му за Ботев, Яворов, Славейков и Тодоров.

първия. Ако историческият подход отчита специфично националните явления, условия и отгук — влияния, които формират пътя на литературата, естетическият (догматичният) е приложим според Пундев към завършени литератури — източните, гръцката, римската². И тъкмо тук, в избора на естетически подход към една развиваща се, незавършена литература Пундев вижда втората грешка на Боян Пенев. И не само подходът, но и тесният кръг имена, основали характеристиката на Боян Пенев, ограничава, липсата на едновременно на панорамен и диахронен поглед всъщност лишава от възможност за характеризиране на националния творчески дух и отгук — на националната ни литература.

Субективният фактор обаче е характерен и неизбежен в историзирането. Нещо повече — литературното историзиране — в смисъла му и на тълкуване — отразява духовния живот на тълкуващия и характеристиката (с която като понятие Пундев постоянно дублира «историята») «неизбежно носи чертите на автопортрет»³. Именно този автопортрет на историка се открива и в пожеланията, които Пенев отправя към родната ни поезия: «Недоближена към истинския лик на поезията ни, неговата характеристика лежи в друга плоскост, без обективни подпори. Тя е за автора удобна» [Пундев, 1922]. (Разбира се, понятието «истински» лик също е проблематично).

В литературнотеоретичното мислене на Пундев историзирането означава едновременно рефлексия назад, но и към сегашното, постоянно съотнасяне на минало и сегашност с будно внимание към новото. Изключително логично, буквално с майсторството на древногръцките логици (Пундев е бил увлечен от старогръцката култура и е изучавал старогръцки и новогръцки) критикът извежда несъответствията в структурата на Боян-Пе-

² Пак там, с. 436. Пундев не само формулира два типа подходи към характеризирането на една литература, но и отнася всеки от типове към статуса на дадената характеризирана литература, обвързва типа подход с историческия стадий на обществото, което я създава.

³ И Пундев илюстрира субективния подход с осмислянето на литературната история чрез/в разделения — славянофилство и западничество, за и против Бога и т. н.

невия подход: «Б. Пенев търси основни черти в днешната ни литература, но всъщност разглежда нашата поезия допреди десет години» [пак там, с. 436]. Тази некоректна формулировка залага пропадане в смисъла — бъдещата според Боян Пенев поезия е вече настояща, но не и с чертите, които той «задава» като насоки. Гледайки в настоящето, той вижда в миналото. Така осъществен, подходът задава некоректност на изводите — чертите, които Пенев извежда като «основни», не се откриват в «истински днешната» ни литература. Логическата литературнотеоретическа постройка на Пундев обвързва историческия с философския поглед към литературния процес, при което не е възможно да се дефинира литературният процес без исторически данни, от които да се изведат, формулират наблюдения.

Пундев атакува селективността на литературния историк, обявява се за широкообхватност, ако щете, за историческо хладнокръвие, безпристрастност (при все неизбежния субективизъм) — това историографско хладнокръвие залага възможност за извеждане на основни (или «основните», каквато е претенцията на Б. Пенев) черти, националнохарактерни. Безпристрастност не само в подбора, но и в пряко заявената оценка, израз на която е и самият подбор (защото литературната история като всяка история отрича подбора, той противоречи на нейния предмет). Говорейки за негативните характеристики, които Пенев раздава на автори, включени в неговия селективен «обзор», Пундев идва обаче до едно оспоримо твърдение: «И какво се получава: от нехудожествени признаци се явяват изводи за основните особености на художествената ни литература» [пак там, с. 437]. С други думи критикът отрича дефинирането чрез отрицание, не отчитайки възможността за негативна характеристика, равноправието на отрицателната характеристика, управлява характеристиката само чрез ценното.

Но Пундев — с хладнокръвието на типичен историк — задава един резонен въпрос, (следвайки и логиката на отрицателната характеристика като равноправна характеристика), а именно — защо от литературния процес и неговата оценка, целяща характеристика на литературата, се изключват по-слабо таланти автори: «защо да не се приеме в кръга на обекта и Узунов, Держан, Данчев, Евгения Марс? Нима в тях няма българска психи-

ка, реалізм, практицизм, глумицизм (термин на Белински) и нима произведенията им не са интересни и типични от някоя друга, не художествена, гледна точка?». Освен принципно недопустимата за литературния историк тясна ценностна селективност Пундев открива и някои частни противоречия в тезите на Пенев като например неговото убеждение в реализма на българската литература, който противоречи на Ботевия и Яворовия боготорческия дух, далеч от трезвия български практицизм.

В студията си Пундев извежда важен подстъп към литературната история чрез връзката между националната литература и литературна история и естетика и националния характер, като всъщност поставя въпроса дали може да се типизира един национален характер и, следователно, една литература: «Такъв ли е българинът не в изображението на Алеко Константинов [...] и във впечатленията на чужди и наши вестникари, а в своята история и народните песни?» [пак там, с. 439]. И тук критикът с майсторството на античен логик извежда връзката *национално — творческо*, определяйки носителите на творческия дух като носители на националния.

В хода на изясняването на проблема за литературното историзиране Пундев засяга важни естетически теми като художествената продуктивност на реализма, проблема за общите и основните черти на една национална поезия, проблематизира, най-сетне, понятието за национална поезия, за национална литература, за национална характеристика (при все, че Пундев не отрича понятието за «национално» в литературата ни и следователно за национална характеристика, но я отваря толкова, че сякаш е на крачка от това). И може би не национално характерното би следвало да търси литературният историк, а характерното за един или друг период естетическо влияние и национално характерното в неговото възприятие. В разсъжденията си критикът засяга и темата за дидактичната роля на литературния историк: «Но каква връзка има между нашата поезия, не харесвана от автора, и чуждото, което харесва? Той го посочва не само за да получи и негативна част в характеристиката си, а го дава за урок» [пак там, с. 441].

Пундев встъпва в своята «схематична» оценка с уговорката: «Не бива да си правим илюзии, че у нас може вече да се гово-

ри за абсолютни художествени ценности и че можем да определяме техния характер, както бихме направили това, разглеждайки чужди литератури» [пак там, с. 442]). Все още според критика е трудно да се определи «художественоценното» у нас⁴.

И все пак Пундев прави своя опит за «положителни отговори за основните черти на българската литература» и естествено обвързва във втората част на студията си — «Просветители и революционери» — литературната с културната история. Литературноисторическият му подход работи на впечатляващо широка основа: за да оцени развитието на литературата ни от Възраждането до своите «днешни дни», критикът привлича в анализа си културни фактори, сред които влиянията на Запада и славянските култури, вземайки под внимание дори характерно славянската негативна рецепция на Запада, от която България се отличава със своята широка просветна възприемчивост и толерантност. Тъкмо върху тази прозападна възприемчивост⁵ Пундев гради тезите си за влиянията на западната култура у нас, посочвайки проевропейската настройка на Раковски, житейския и идеен път на други големи дейци на българското Възраждане като Паисий и Берон; отчетена е ролята на географското положение на България, която няма пряка граница със западноевропейска държава и оттук няма и пряк междусъседски конфликт, фактор е и опосредстваното възприемане — чрез съседни и сродни култури —

⁴ В този смисъл литературното историзиране може да бъде схващано и като определяне на пътя към ценности — подход, който впрочем доближава Пундев до целенасочения дидактичен „историзъм“ на Боян Пенев.

⁵ В студията си Пундев прави особено важното наблюдение, повлияло и в развитието на литературата ни — наблюдение, което е валидно впрочем и до днес, що се отнася до българската култура, а именно, че българската култура, за разлика от другите славянски, не страни от «гнилия» Запад, а живее и се развива още от Възраждането с един своего рода национален комплекс, който гласи: «свести се, българино, учи се, много назад си останал от другите, побързай да ги догониш» (с. 442). «Характерна особеност на нашето Възраждане в сравнение с това на останалите славянски народи е тъкмо липсата на споменатия отпор» (с. 442). Особено важно за литературното (и културното) ни развитие е жадното усвояване на влияния, не затварянето на границите към чуждото, западното: «Сред водачите на нашата литература и култура няма нито един славянофил (не, разбира се, на политическа почва). Любовта към родината никога не е изключвала нашето ученичество в чужбина» (с. 443).

на западната. Възприемчивостта на българите е улеснена от още един литературноисторически фактор — липсата на традиции, заличени от робството: Робството изтри от паметта ни миналото, нямаше у нас самостоен живот, в който да се вкоренят навици и привързаност към неговите особености» [пак там, с. 444].

В своето литературно историзиране Пундев въвежда и психологическия фактор. изследването на литературата води съвсем естествено към етнопсихологическа характеристика, обвързано е с нея. Критикът профилира, посочвайки «началните качества на българския дух — често изтъкваната славянска способност да се усвоява и превъплътява чуждото» [пак там, с. 444]. Нещо повече, Пундев говори за целенасочване на интереса към нашата «културоспособност», термин, който въвежда в своето изследване.

Съществена теза на критика е, че развитието на литературата се движи от противоречието между две вечни психични начала — просветителско и революционно. Не една, а две и то често съжителстващи и тъкмо противодействащи си сили определят движението на културата и литературата [пак там, с. 445]. Литературното историзиране, ерго, се осъществява в един социологичен и културологичен анализ на етноса в дълга, многовековна историческа перспектива: «аз смятам, че изцяло съдържанието на нашата художествена литература може да бъде схванато под ъгъла на противоречието между посочените [...] две психични начала, добили (– поради особените условия на културното ни развитие не само във времето на Възраждането, а още в Първото българско царство –) особена проява и значение» [пак там, с. 445]. «Те, просветителят и революционерът, законните представители на българския народ, по-нататък се явяват творци на художествената ни литература [...]. Израз на първичното и трайното в националната психика, тя носи дълбоко в себе си техните образи, развива, задълбочава, усложнява противоположните им начала от първите си неуверени стъпки до днес» [пак там, с. 447]. Но не само противоречие, а и единство — според условията — на тези две начала характеризира историческите процеси и явления, движи литературното развитие. Нещо повече — Пундев говори за движение към обща цел, породено към общ произход на тези два житейски и творчески посоки: «Така се обединяват двете посоки в един общ център, от който по същина, а може би

и първоначално са произлезли, за да определят и у нас пътя на културата» [пак там, с. 452].

Изключително важна е психичната преценка за противопоставянето на началата, опитът им да се съединят и съмнението в това съединение, които включва Пундев в литературноисторическия си анализ. Противоречието, съмнението, в което се люшкат психичните нагласи, задават характерни интонации — например в стиховете на Добри Чинтулов. Чрез характера на взаимодействието между тези начала литературният историк е в състояние да характеризира, да открие, ако щете, характеристиката на дадени стихове и дори характера на цял поетически профил, в състояние е да изведе и обобщи определен профил на литературата ни. Но няма чисти типове на просветител и революционер в поезията ни, те по-скоро доминират една или друга поетическа индивидуалност [пак там, с. 448]. Пундев подкрепя етнопсихологическия си подход към литературното историзиране с персонални характеристики на писатели и поети — Добри Чинтулов, Раковски, Петко Славейков, Любен Каравелов, психопрофилирайки тях и творбите им, схващайки литературата ни като сбор от натюрели и особености, организирани около (доминирани от) някоя от двете древни психични настройки към света — просветителската и революционната, анализирайки дори съотношението и отношението на двете начала у отделния творец и то в динамиката на характерния му психонатюрел.

Литературното историзиране държи сметка и за историческите, политическите, социалните условия, които формират и се формират от характерни (може би не само за съответния етнос) психични начала⁶. Поставянето на литературното развитие в лоното на развитието на обществената мисъл определя изключително широкия контекст, който литературният историк трябва да вземе под внимание (подход, с който Пундев се противопоставя на селективността и тясната историческа перспектива на Боян Пенев). Ако развитието на цялата стара българска литература е плод на просветителското начало според Пундев, то богемилският бунт — религиозен и обществен, отразен в беседата

⁶ Затова и края на Възрожденския период от литературата ни Пундев определя с добиването на политическа свобода от Османската империя (с. 454).

на Презвитер Козма, е плод на второто. «Наред с тихата, спотайваща тъгата си народна песен ние имаме героичен епос и, главно, хайдушките песни» [пак там, с. 446]. Паисий събира в Историята си началата и на просветителя, и на революционера. Тези начала в различно съотношение живеят и у другите дейци на Възраждането ни — Чинтулов, П. Р. Славейков, Раковски, Каравелов, дори, бихме добавили към наблюденията на Пундев — и Ботев, защото неговият чист революционен патос също просвещава, «отрезвява». През Възраждането двете начала — революционното и просветителското — определят тенденциозното съдържание на художествената литература, формата ѝ на «проповед»; разделението на типове творци е условно предвид по-скоро доминиращата настройка в светоотношението, но въпреки тази условност Пундев обрисова типове художественост така: «За революционера е характерна антитезата *свобода или смърт*, [...], *война или мир*, при която изборът е категоричен в полза на първата част. А многообразието у просветителя създава неувереност, която отправя погледите на нашите дейци за духовна и политическа свобода към Русия, Сърбия, Черна гора, дори Турция (дуалистите). [Тук необуздан романтизъм, произвол, авантюра и дързост — там спокойна стъпка, реализъм, често тежка умора. Революционерът е сякаш български потомък на Дон Кихот, а просветителят — на Хамлет» [пак там, с. 455]. Присъствието, борбата на двете начала у един творчески натюрел «е извор на най-дълбоките му противоречия и страдания, а общо в поезията ни създава нейната вътрешна трагедия».

Студията на Пундев ни навежда на мисълта дали идеята за нация не е най-сетне идеята за различност, има ли наистина ценности, присъщи на една нация, или има само идея, представа, пожелание за специфична национална идентичност, за специфични, характерни за нацията и формиращи я, отличаващи я като такава, черти? И дали литературното историзиране през «характерното» не е опит за обособяване, за различност като залог за ценност? Литературното историзиране като осмисляне на поток от единици неизбежно ааопортретира, домогвайки се до «хладнокръвна», «обективна» преценка, неизбежно автопортретира в някаква степен и тъкмо в това автопортретиране е мисълът му не само на селекция на имената и явленията, но и на

подходите. В своето литературно историзиране Пундев провокира към прочит през «критика на литературната история», към метапогледа на критическата авторцепция.

Литература

1. Пенев Боян. Основни черти на днешната ни литература. *Златорог*, год. II, 1921, кн. 4–5.
2. Пундев, Васил. Нашата художествена литература. *Съвременник*, 1922, год. I, кн. 7–8.

Антонова Александра. ЛІТЕРАТУРНА ІСТОРІЯ ТА ІСТОРИЗАЦІЯ ЛІТЕРАТУРИ

ПЕРСОНАЖ И НАРАТИВ: БЕРКОВСКИ В «МИНАЛОТО» НА СТОЯН ЗАИМОВ

Бойчева Мая

*докторант, Българска литература,
Шуменски университет «Епископ Константин Преславски», България
maq_boicheva@abv.bg*

След Освобождението българското общество живее с разбирането, че големите събития, довели до подписването на Сан-Стефанския мирен договор, трябва да бъдат описани и вписани в историята. Революционното движение и Освободителната война са значимите събития, довели до мечтаната независимост. Съзнанието, че е необходимо да се запази споменът за тях, е особено актуален през 80-те и 90-те години на XIX век. Това е времето, през което активно се създава паметта за миналото. Огромно значение има мемоаристиката, а двете най-големи имена на мемоаристи са Захари Стоянов и Стоян Заимов.

Най-известната книга на Стоян Заимов е «Миналото» [Заимов, 1983]. В предисловието към нейното първо издание, завършено на 1 юли 1884 г. в Шумен, авторът, след като накратко очертава събитията, за които ще поведкува, обяснява разка-